

Torsdag med THORS

Hbl 19.11.81

FREJSTA, VIRULENT och VISITERA är aktuella ord i dagens Thors-spalt: det första ordet dialektalt, de två andra stundom använda på ett sätt som inte hör hemma i korrekt språkbruk.

En frågande besökte i somras Uleåborg och hörde där "i samtal med äldre personer" några ord som föreföll honom intressanta. Är de "gammal svenska, dialekt eller direkt fel", frågar han.

Två av orden placeras jag utan tvekan i kategorin "dialektord", nämligen **frejsta** och **ijonstes**. (Det hade f.ö. varit intressant att veta, om de talande var inflyttade från den österbottniska svensksbygden eller infödda uleåborgare. I det senare fallet skulle dialektordens förekomst i Uleåborg visa, att gammal uleåborgssvenska påverkats av österbottnisk dialekt.)

Frejsta förekom i betydelsen "försöka" och är i den användningen vanligt i dialekt på många håll, t.ex. "vi ska freist hör' ett, om han je heim", dvs. "vi skall försöka höra efter, om han är hemma". **Frejsta** kunde ibland brukas i denna betydelse i äldre skriftspråk, men uttalet med diftong är tydligt dialektalt.

I jonstes är en dialektal form av det riksspråkliga uttrycket i **jåns**, också skrivet i **jons**, som betyder "för en stund sedan".

Formen i **jånstes** känner jag bra till från min hemtrakt i mellersta Svenskosterbotten. — **I jåns** är alltså fullt riksspråkligt, men jag har

den uppfattningen, att det har börjat bli ovanligt.

De övriga orden har en riksspråklig bakgrund. Klart riksspråkligt är **rafistulera**, som frågaren har hört i en betydelse "ordna, söka". Normalbetydelsen är "söka, röra om", t.ex. "Det var då förfärligt, så han rafistulerade i sina skrivbordslådor". Ordet är vardagligt.

Virulent har "spårat ur", när det brukas i en betydelse "pigg". Ordet hör samman med **virus**, som ju betecknar mikroskopiskt små sjukdomsalstrande organismer; man talar t.ex. om **influensavirus**. Det är följaktligen naturligt, att **virulent** brukas i betydelsen "som ger häftiga sjukdomssymptom", t.ex. "det året uppträdde en ovanligt virulent influensa".

Men ordet förekommer ibland i en avvikande betydelse. Östergrens ordbok har ett exempel på det: "Laxen var underbart virulent", en användning som kommer nära det "pigg", som den frågande hörde. Det är dock inte att rekommendera; när **virulent** används på det sättet.

Visitera kan i riksspråket brukas i en betydelse "besöka", men det gäller mycket speciella besök, nämligen besök i syfte att göra en undersökning. En biskop visiterar en församling och det är en ämbetshandling. Han förrättar en visitation, d.v.s. han gör sig förtrogen med tillståndet i församlingen. Betydelsen "undersöka" är också tydlig i ordet **korppsvisitera**, som betecknar t.ex. åtgärder, som utförs av tullmän.

Men **visitera** betyder inte "göra en visit".

Carl-Eric Thors

Torsdag med THORS

Hbl 26.11.81

LATIN som lever kvar i svenskan, franska lånord och skillnaden mellan GÄV och JÄV — se där vad prof. Thors har på menyn (franskt lånord) i dag.

Den första frågeställaren i dag berör ett antal 1700-talsord. Av dem tror jag att ordet **ledera**, även stavat **lädera**, kan intressera en större läsekrets. Vad betyder **ledera** och från vilket språk kommer det?

Ledera betyder "skada" och brukar användas i uttryck som **ledera någons intressen**. Det är ursprungligen ett latinskt ord: **laedere** (normalt uttalat **ledére**). Till samma latinska ordstam hör ordet **lesion**, som förekommer i medicinskt språk och avser "kroppsskada", alltså en skada i rent konkret mening.

Latinska ord finns i myckenhet just i den medicinska terminologin, eftersom latinet länge var läkarvetenskapens språk. Även i nutiden märks det talrika spår av latinet i medicinen, t.ex. i läkarartermer i utlåtanden. Om det står ett l.d. eller ett l.s. i ett utlåtande, ser det kufiskt ut. Förkortningarna betyder **latu dextro** "på höger sida" och **latu sinistro** "på vänster sida".

I det här sammanhanget kan det också nämnas, att ordet **recept** är latin (det betyder egentligen "det mottagna"), och själva ordet **medicin** är latinskt, **medicina** av ordet **medicus** "läkare", som ingår i titeln **livmedikus** "livläkare" (t.ex. hos kungen av Sverige).

Ordet **ledera** fanns i en 1700-talstext, och det ledde till frågan i spalten. Det ledande främmande språket på den tiden var dock franska, och svenskan tog upp en hel

del franska ord. Åtskilliga finns fortfarande kvar i svenskan och ingår i vissa fall i det dagliga ordförrådet, såsom **affär**. (Det finns inte i de andra skandinaviska språken; det språk som står svenskan närmast, nämligen norskan, talar i stället om **forretning**.) Ibland har det franska inflytandet tagit sig ett mer fördolt uttryck. En fras kan ha översatts från franskan: vi "talar franska med svenska ord". Så är det enligt min mening med uttrycket **jag ber** vilket av några personer används i betydelsen "det är ingenting att tala om" och används som svar på ett tack. Det är nog en översättning av det franska **je vous en prie**.

Åtskilliga franska lånord har dock försvunnit och andra brukas nu bara sällan. Så är fallet t.ex. med **surpris** ("syprri") och **inkiett** ("ängkiett"); det förna betyder "övertäckning" och det senare "orolig".

"Vad betyder ordet **gäv**?", lyder en annan fråga. **Gäv** betyder "utmärkt, präktig" och är ett ovanligt, ålderdomligt ord. Det hör till samma ordgrupp som **giva** och har ursprungligen betytt "som kan ges". Det är naturligtvis ett alldeles annat ord än **jäv**, som ju är en juridisk term för ett förhållande (ofta släktskap), vilket hindrar någon att t.ex. avge ett vittnesmål inför rätta.

Men varför skrivs **gäv** och **jäv** olika, de uttalas ju bägge "jäv"? Det sammanhänger med det ursprungliga (medeltida) uttalet, som skilde mellan **g-** och **j-** i de båda orden. Det är också gamla uttalsförhållanden som gör att vi t.ex. skriver **gjuta** (t.ex. järn), men **ljuta** döden, och att vi bevarar stavningen **hjärta**, **hjort**. Någon gång har "historiskt sett felaktiga stavningar" förekommit, såsom fågelnamnet **hjärpe** — det skall inte ha något h.

Carl-Eric Thors